

УДК 34:165.242.1(477)

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1214403>

С.О. ГЛАДКИЙ,

професор кафедри правознавства ВНЗ Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»,
доктор юридичних наук, професор,
м. Полтава, Україна; e-mail: s_glad@i.ua;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2616-8664>

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ЕЛІТИ: ПОНЯТІЙНИЙ І МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ВИМІРИ

S.A. GLADKY,

professor, Char of Law, Poltava University of Economics and Trade,
Doctor of Law, (Full) Professor, Poltava, Ukraine; e-mail: s_glad@i.ua;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2616-8664>

FORMATION OF THE UKRAINIAN LEGAL ELITE: CONCEPTUAL AND METHODOLOGICAL DIMENSIONS

Постановка проблеми. Імітативний (ілюзорний) характер сучасного українського права [1] і такий само характер реформування національної правової системи сьогодні є потужними чинниками гальмування економічного розвитку, подальшого відчуження населення від влади, посилення соціальної апатії, загострення демографічної проблеми та багатьох інших негараздів, які руйнують віру українців у перспективу стати успішною нацією. Владна верхівка опанувала мистецтво бюрократичного піару і охоче вдається до нього всякий раз, коли суспільство чекає від державних інституцій ефективних дій, спрямованих на модернізацію країни за європейськими стандартами. Триває ухвалення законів і творення концепцій, які ніколи, на нашу думку, не будуть реалізовані, проведення театралізованих затримань корупціонерів, які ніколи не будуть засуджені, перерозподіл важелів впливу в правоохоронному секторі багатостраждального українського державного апарату, обтяжений діяльною участю в реформуванні української держави наших закордонних партнерів в Західній Європі та за океаном. При всій неоднозначності ролі останніх слід визнати, що саме ця участь сьогодні є найбільш дієвим чинником подолання імітації реформаторської діяльності української влади.

Все це означає, що українське суспільство ще не має функціонально повноцінної (спроможної ініціювати й організувати ефективну модернізацію країни) еліти ні в економічній, ні в політичній, ні в юридичній сфері. Зазначене обумовлює

актуальність аналізу, предметно окресленого темою статті, та його цільову спрямованість на з'ясування критеріїв, які дозволяють розмежувати суспільну верхівку і власне еліту суспільства, та пошук соціальних джерел і механізмів формування нової української еліти.

Українська специфіка проблеми формування соціальної еліти. Така постановка проблеми зумовлена саме реаліями українського суспільства, яке в переважній більшості не схильне вважати свою верхівку елітою, хоча в буквальному перекладі це майже тотожні за змістом поняття. Інтернет-енциклопедія стверджує, що слово «еліта» походить від французького «elite» – «найкраще, вибране» [2]. Пересічний українець перманентно не довіряє владі й загалом небезпідставно зневажає її, забуваючи, що сам породжує своєю соціальною поведінкою владні інституції та стиль їх діяльності. Типовий український виборець поблажливо закриває очі на власну дріб'язкову корисливість і некомпетентність, пасивність та байдужість щодо загальносуспільних справ. При цьому він свідомо чи несвідомо все ж визнає таку спільну рису людей, які утворили суспільну верхівку в Україні, як їх здатність керувати іншими людьми в різних сферах суспільного життя.

Цією суперечністю не вичерпується коло проблем, пов'язаних з формуванням української еліти загалом та юридичної еліти зокрема. Варто підкреслити, що зазначена проблематика дійсно нагадує коло, яке є замкненим. Очевидним є те, юридична еліта потрібна суспільству,

якщо воно прагне бути цивілізованим у європейському сенсі цього слова. Усім здається зрозумілим і те, що юридичну еліту треба виховувати, культивувати. Виховання – це процес передачі суспільного досвіду старшими поколіннями молодшим. Суспільний досвід кристалізується, зокрема, в державно-правових інститутах. В Україні як державні, так і громадські інститути вражені корупцією та іншими хворобами. Суспільний досвід, який руйнує правову систему, вочевидь передавати не слід. За таких умов традиційні заходи правового виховання є малоефективними, а нерідко – й шкідливими.

Історично за подібних умов нації, які не втратили «інстинкт самозбереження», вдаються до запрошення «варягів» та виховання молоді за кордоном. У сучасній Україні «варяги», як відомо, не приживаються, якщо не приймають правила системи, яку беруться реформувати, що, відповідно, зводить нанівець їхні реформаторські зусилля. Виховання молоді за кордоном є дуже модним трендом, але результативність цього механізму також викликає сумнів, якщо взяти до уваги деякі його слабкі ланки, а саме: мотивацію молодих людей, які одержали якісну освіту за кордоном, повернутися в Україну; мотивацію боротися з системою, яка спокушає та наполегливо й іноді жорстко пропонує «домовлятися»; їх інтелектуальну та емоційно-вольову здатність боротися з системою (наявність «бійцівських» якостей); чисельність вихованих таким чином борців з системою, що персоніфікується одним з найчисельніших у світі бюрократичним апаратом. Як видається, не полишаючи спроб скористатися цими способами вирішення проблеми, треба шукати й інші шляхи, що є нетрадиційними, але відповідають «духові часу».

Теоретичний контекст проблеми формування української еліти. Звернення до проблеми еліти автоматично породжує необхідність позиціонуватися в доволі складній системі теоретико-методологічних координат, сконструйованих низкою різноманітних соціологічних і політологічних учень, які умовно об'єднуються в комплекс під загальною назвою «теорія еліт». Насправді теорія еліт майже одразу сформувався як багатоманітне наукове явище [3]. Поряд із так званою «макіавеллістською школою», представленою вченнями Г. Моски (Gaetano Mosca), В. Парето (Vilfredo Pareto) і Р. Міхельса (Robert Michels), існують концепції конкуруючих еліт Й. Шумпетера (Joseph Schumpeter), вертикальної демократії Дж. Сарторі (Giovanni Sartori), відкритості еліти Г. Лассуела (Harold Lasswell),

рухливих еліт Н. Боббіо (Norberto Bobbio), рівних можливостей К. Манхейма (Karl Mannheim).

Разом із тим, смисловий стрижень усіх цих учень полягає у визнанні поділу суспільства на вибрану меншість – активну керівну творчу верхівку з формальних і неформальних лідерів та пасивнішу керовану масу. Розробники цих учень розрізняють політичну, економічну, адміністративну, військову, духовну, технічну, бізнесову та інші еліти. Виникнення елітарної верхівки пояснюється різними факторами – політичною владою, технічним і технологічним розвитком або природною обдарованістю людей, які становлять еліту [2]. У деяких країнах, які не зазнали руйнівних революційних струсів у ХХ столітті, актуальним залишається і такий критерій визначення елітарності, як шляхетність походження.

Вірячи у європейське майбутнє української нації та держави, доцільно прийняти постулат про змінність еліт, адже країна потребує еліти європейського, а не пострадянського ґатунку. Говорячи про юридичну еліту, доводиться взяти на озброєння і постулат щодо існування множинних еліт, кожна з яких домінує в окремій сфері суспільного життя. Інша річ, що в умовах тотальної корумпованості як державного апарату, так і незрілого українського громадянського суспільства (зокрема, фактичної недиференційованості політики і бізнесу, державної служби і бізнесу) провести межу між сферами діяльності українських еліт іноді неможливо. Олігархічно-кланова організація української соціальної верхівки ускладнює застосування соціологічних концепцій, породжених «західним способом життя», як методології пізнання і перетворення українського суспільства.

Вочевидь механізм формування еліти і ключовий критерій елітарності визначаються насамперед історичними національними традиціями й актуальними потребами суспільства, його організаційною структурою та загальним культурним рівнем громадян. Відтак і статки представників верхівки, і політична активність, і ділові якості, і рівень інтелекту, і морально-духовні характеристики індивідів відіграють свою роль у формуванні й так званій «циркуляції» еліт (якщо цей процес має місце де-факто). Кожен соціум породжує свою еліту (чи еліти) і заслуговує на те, щоби мати еліту саме такої якості або не мати її взагалі (тобто, мати квазіеліту).

Як видається, національна еліта (як явище, що позначається словом «еліта» з особливим смисловим навантаженням, відмінним від слова «верхівка») є породженням морально здорових,

творчих, дійсно (широ) патріотичних сил, які мають потребу діяти задля розвитку й процвітання своєї нації, тоді як квазіеліта імітує таку діяльність і паразитує, користується соціальними хворобами з корисливими цілями, прагне законсервувати ці хвороби. Українське сьогодні повниться ілюстраціями такої діяльності.

Належність до еліти: в пошуках критерію.

Питання щодо формування саме юридичної еліти давно актуалізовано у науково-юридичних колах України. Так, на сайті журналу «Українське право» наприкінці 2017 року було розміщено матеріал П. Богуцького, в якій автор слушно вказує на одну з головних перешкод до формування юридичної еліти – існування проблеми «здорового генотипу» українського юриста. Ця проблема породжена, зокрема, тим, що відбір кращих здійснювався і продовжує здійснюватися за різними ознаками, де професійні та моральні якості залишаються малопомітними. Такий відбір, – зазначає відомий український автор, – демонстрував і демонструє соціальне відторгнення, несприйняття суспільством не лише відібраних за довільними ознаками претендентів на юридичну елітарність, але й самих оцінювачів, які проводять таку неприродну селекцію, тобто несприйняття влади і тих, хто її представляє [4].

Отже, центральне проблемне теоретичне питання – за якою ознакою визначати належність до юридичної еліти. Очевидно, що жодна формальна ознака (наприклад, наявність диплома певного ВНЗ – «флагмана» юридичної освіти, певного наукового ступеня чи вченого звання, посади певного рівня в установах юридичного профілю тощо) не стане задовільним критерієм для «відбору».

Хочеться вірити, що з часом стане соціально затребуваним підхід, за якого належність особи до еліти зумовлюється, крім соціально-професійного статусу, її духовно-психологічними характеристиками. Це, насамперед, здатність до самотворення (самозміни, що ґрунтується на самоусвідомленні та самопідпорядкуванні своєї ментальної та фізичної активності ідеалам і цінностям, які мають високий етичний зміст і соціотворчий потенціал). Еліта має генерувати з самої себе нові ідеї та смисли, нове бачення суспільної ситуації, нову енергію соціальної дії, нові форми соціальної діяльності. Представники еліти мають виявити спроможність подолати свою залежність від старої системи, що розкладається («вичавити з себе її раба»), та вивести з-під її впливу інших, зробити власну свідомість і власне життя активним центром позитивних со-

ціальних змін. У сучасних українських реаліях еліта має виробити «антидот», який нейтралізує «отруту», що руйнує соціальний організм, очистити свідомість суспільства – «кров» цього організму. Формування еліти – симптом пробудження творчих сил нації, її готовності до конструктивної самозміни, встановлення етичного контролю морально здорової частини громадянського суспільства за діяльністю державних інституцій. Саме такі зміни потрібні українській правовій системі.

Як бачимо, визначити істинну елітарність без оцінки внутрішньо-психологічних процесів і характеристик навряд чи можливо. Всі методики такої оціночної діяльності завжди викликали в науковому середовищі суперечки й гостру критику. Тож більшою мірою доводиться розраховувати на метод, перевірений тисячоліттями: «за плодами їх пізнаєте їх» (Матв.7:16).

Кого українське суспільство визнає належним до юридичної еліти? Можна припустити, що це будуть правники, які діяльно переконують українців у своїх щирих прагненнях і фаховій спроможності забезпечити реальне наближення правової системи України до європейського права, власне формування реального права та завершення епохи імітативного права. Реалізація цього завдання передбачає глибинну трансформацію національного правового життя, «очищення» правової свідомості суспільства від архаїзмів радянської доби та новітніх деформацій доби «дикого українського капіталізму», а також послаблення негативного впливу на неї деяких давніх за походженням ментальних рис українського етносу (насамперед, анархічного індивідуалізму). Вирішення такого завдання, як засвідчує історичний досвід, без формування та активізації справжньої еліти нації неможливе.

Таким чином, ініціювання процесу глибинної трансформації правової системи країни, спрямованої на подолання культурної (в сенсі правової культури) відстані між українцями і західними європейцями – це і є головна місія української юридичної еліти, формування якої – остання надія українського суспільства. Проте, як вже зазначалося вище, традиційні механізми формування еліти сьогодні в Україні не працюють чи, принаймні, не спроможні дати позитивні результати в близькій історичній перспективі.

Формування соціальної еліти в синергетичній світоглядній перспективі. «Дух часу», ознакою якого стало народження, зокрема, теорії самоорганізації систем [5], підказує ймовірність й інших шляхів вирішення цієї проблеми.

Подальша індивідуалізація суспільної свідомості як об'єктивна закономірність буття сучасного суспільства та концепт «самотворення», що знайшов застосування в багатьох галузях наукового знання, спонукають до того, щоб змінити погляд на проблему формування національної еліти з державоцентричного (по суті, раціоналістично-волютаристського) на персоноцентричний.

Вище пропонувалося вважати істинну елітарність явищем духовно-психологічного порядку. Відповідно, за своєю природою воно є таким, що виникає спонтанно (народжується, а не виховується за планом), як новий паттерн самоорганізації й самореалізації індивіда та, водночас, новий паттерн соціальної взаємодії. Нова структура виникає після проходження системи через хаос. Формування нової структури зазвичай є результатом не цілеспрямованої активності, а пасивності. Звісно треба мати «довіру до природи», вірити в молодь, у реальність духовного начала в житті людини, щоби сподіватися, що пасивність може забезпечити позитивний результат. Отже, традиційною мовою, йдеться про створення сприятливих умов для пробудження та активізації духовного начала в житті молодої людини, яка вирішила присвятити своє життя юриспруденції.

У світлі конструктивістської парадигми людина активно конструює сама себе як особистість у своєму житті та професійній сфері, взаємодіючи з соціумом. З погляду синергетики цей процес є нелінійним. Людина, реалізуючи свободу вибору, будує плани щодо майбутнього, має певні наміри, прагнення, установки. Проте потрапляючи в еволюційне річище, в «конус тяжіння певного аттрактора», вона притягується майбутнім, будується з майбутнього. Відбувається гра свободи вибору і переддетермінації, потягу до майбутнього (план) і тяжіння з майбутнього (аттрактор, майбутній стан) [6, с.10]. У стані нестабільності, нерівноваги соціальної системи навіть окрема людина може здійснити вирішальний вплив на становлення нового соціального зразка, перебудову свого соціального середовища.

Слід зауважити, що йдеться не про волютаризм видатної особистості («сильної руки»), а про співпрацю соціальних суб'єктів, «коеволюцію з соціальним цілим, що перебуває у стані становлення» [6, с.12]. З погляду соціального конструктивізму людина, яка конструює соціальний світ, і світ, який конструюється людиною, утворюють процесуальну єдність. Змісту поняття «конструювання» іманентний наголос на по-

вній відповідальності людини за результати своєї діяльності як «конструктора» соціальної дійсності, тобто особистої відповідальності за соціальне ціле. Слід нагадати, що конструювання людиною соціальної реальності розглядається в контексті картини світу, яка будується на невизначеності та нелінійності.

Як бачимо, синергетика визнає вирішальну роль суб'єкта, установок його свідомості та його ціннісних орієнтацій, навіть одиначної людської дії у виборі можливих шляхів розвитку у станах нестабільності складної системи. У контексті проблематики цієї статті наведені тези набувають особливого сенсу. По-перше, однією з сучасних рис елітарності слід вважати здатність особи усвідомлювати відповідальність за соціальне ціле стосовно кожної своєї дії, навіть зовсім незначної, яка за певних обставин може вивести систему на один з можливих шляхів еволюції, бажаного майбутнього. І по-друге, елітарність можна також гіпотетично пов'язати зі здатністю окремого індивіда, який нелінійно взаємодіє з соціумом, активно втручатися в процес конструювання складних структур, скорочуючи шлях еволюції шляхом їх резонансного збудження, моделювання так званих «структур-аттракторів».

Така еліта може з'явитися лише в результаті кардинальної зміни способу мислення (прийняття нелінійності як основоположної риси реальності), поглибленого усвідомлення власних духовних цінностей, формування партнерської (неволютаристської, ненасильницької) установки щодо соціального світу. А це означає, крім іншого, актуальність розвитку і посилення гуманітарної складової національної освіти.

На жаль, останнє десятиліття існування української вищої школи виявило тенденцію її дегуманітаризації (навчальні плани були скорочені за рахунок передусім гуманітарних дисциплін), що означає рух у зворотному напрямку від духовної сфери. Юриспруденція, будучи суспільною наукою, ніби убезпечена від цього. Втім насправді в розрізі навчальних дисциплін, що презентують її у вищій школі, вона теж змінила своє змістове наповнення в бік технологізму й технократизму. І це закономірно – в епоху тотального прагматизму суспільство потребує «фахівця» (особистістю за такого підходу має займатися середня школа). Проте виникає питання: чи вирішує проблему призначення «відповідального» за невиконану місію?

Висновки. Узагальнюючи викладене, слід наголосити: по-перше, на доцільності продовження наукового дискурсу, присвяченого проблемі

формування української юридичної еліти як такої, що належить до кола ключових у проблематиці розвитку національної правової системи; по-друге, на необхідності опрацювання якнайширшого кола підходів до розв'язання зазначеної проблеми (у статті в загальних рисах викладено лише один із них і лише в одному з його інваріантів); по-третє, на певній психологічній

«незручності», «делікатності» цієї теми – час вимагає самоусвідомлення кожним громадянином України, кожним правником характеру своєї участі у відтворенні деформацій суспільної правосвідомості та національної правової системи загалом, конструктивної (можливо, болючої) зміни «образу-Я», пробудження почуття, яке деякі фахівці називають правовою совістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуцький П. Ілюзія права. URL: http://ukrainepravo.com/editor_column/donum-auctoris/ilyuziya-prava.
2. Еліта. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Еліта>.
3. Lasswell H., Lerner D., Rothwell C. E. *The Comparative Study of Elites*. Stanford: Stanford University Press, 1952. 72 p.
4. Богуцький П. Юридична еліта України: проблема формування. URL: http://ukrainepravo.com/editor_column/donum-auctoris/yuridichna-elita-ukraini-problema-formuvannya.
5. Prigogine I., Nicolis G. *Self-Organization in Non-Equilibrium Systems: From Dissipative Structures to Order Through Fluctuations*, J. Wiley & Sons, New York, 1977. 491 p.
6. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. *Основания синергетики: Человек, конструирующий себя и свое будущее*. Изд. 3-е. М.: КомКнига, 2010. 232 с.

REFERENCES

1. Bohuts'kyy, P. *Ilyuziya prava* [Illusion of law]. Retrieved from: http://ukrainepravo.com/editor_column/donum-auctoris/ilyuziya-prava (in Ukr).
2. Elita [Elite]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Еліта> (in Ukr).
3. Lasswell, H., Lerner, D., & Rothwell, C. E. (1952). *The Comparative Study of Elites*. Stanford: Stanford University Press (in En.).
4. Bohuts'kyy, P. *Yurydychna elita Ukrayiny: problema formuvannya* [Legal elite of Ukraine: the problem of formation]. Retrieved from: http://ukrainepravo.com/editor_column/donum-auctoris/yuridichna-elita-ukraini-problema-formuvannya (in Ukr).
5. Prigogine, I., & Nicolis, G. (1977). *Self-Organization in Non-Equilibrium Systems: From Dissipative Structures to Order Through Fluctuations*, J. Wiley & Sons, New York (in En.).
6. Knyazeva, Ye. N., & Kurdyumov, S. P. (2010). *Osnovaniya sinergetiki: Chelovek, konstruiruyushchiy sebya i svoye budushcheye* [The foundations of synergetics: A man constructing himself and his future]. 3th ed. Moskva: KomKniga (in Russ.).

Надійшла 26.02.2018

РЕКОМЕНДОВАНЕ ЦИТУВАННЯ (RECOMMENDED CITATION), АНОТАЦІЇ (ANNOTATIONS)

Гладкий С. О. Формування української юридичної еліти: понятійний і методологічний виміри. Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2018. № 1. С. 36–41. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2018_1_7.pdf

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1214403>

У широкому соціальному контексті розглядається проблема формування української юридичної еліти. Поняття «еліта» осмислюється з урахуванням складних політико-правових і соціально-психологічних реалій сучасної України. Пропонується авторське бачення сутності елітарності в царині юриспруденції. Наголошується визначальна роль духовно-психологічного чинника в процесі формування еліти, якої потребує українське суспільство. Перспективи формування української юридичної еліти розглядаються з позицій синергетичної парадигми.

Ключові слова: еліта, юридична еліта, правова система, самотворення, синергетика, правова свідомість, самосвідомість

Гладкий С.А. Формирование украинской юридической элиты: понятийное и методологическое измерение

В широком социальном контексте рассматривается проблема формирования украинской юридической элиты. Понятие «элиты» осмысливается с учетом сложных политико-правовых и социально-психологических реалий современной Украины. Предлагается авторское видение сущности элитарности в сфере юриспруденции. Отмечается

определяющая роль духовно-психологического фактора в процессе формирования элиты, в которой нуждается украинское общество. Перспективы формирования украинской юридической элиты рассматриваются с позиций синергетической парадигмы.

Ключевые слова: элита, юридическая элита, правовая система, самосозидание, синергетика, правовое сознание, самосознание

Gladky S.A. Formation of the Ukrainian Legal Elite: Conceptual and Methodological Dimensions

The article is dedicated to the problem of the formation of legal elite in Ukraine. Successful solution of this problem is an important condition for the positive transformation of the Ukrainian legal system. According to the author such transformation is significantly hampered by declarative nature of the reform activity of the Ukrainian authority and lack of political willingness to make real changes. The purpose of this article is to determine criteria of elitism in the Ukrainian social context. Also, an important goal of the article is search of social sources and mechanism of the formation of new Ukrainian elite.

The concept of «elite» is interpreted by author with consideration of main contradictions of social being of Ukrainians. Such contradictions are: 1) deep distrust of the majority of Ukrainians to the government; 2) inability to create elite by pass the social experience as it consists of corruption and other social disease.

In the diverse spectrum of the theories of elites created by famous scholars, the author of the article emphasizes the potential productivity for the Ukrainian society of the idea of the variability of elites and the idea of plurality of elites. The potential of these ideas is necessary to overcome the oligarchic-clan nature of the Ukrainian social elite.

This article represents the author's vision of the essence of elitism in the field of jurisprudence. Also, the author noticed how important is the role of spiritual and psychological factors in the elite formation. The author believes that the main criteria for belonging to the elite is the ability of the individual to self-awareness, self-creation, self-purification (overcoming dependence from the old system).

Perspectives for the formation of the Ukrainian legal elite are considered from the standpoint of the synergetic paradigm. According to the author of the article such approach involves a change of view on the problem of forming a national elite from a state-centered to person-centric one. Key features of the self-organization process of society and creation of new elite are spontaneity, non-linearity, constructive passivity.

The author believes that the development of self-reflection (self-knowledge) of participants in social relations is very important. Such attribute is essential in order to solve the problem of the formation of a new elite in the theoretical and practical aspects.

Key words: elite, legal elite, legal system, self-formation, synergetics, legal consciousness, self-consciousness